

УДК: 811.512.154

Оторбаева С.Б.

К.Тыныстанов ат. БМУ

**ЭСЕНГУЛ ИБРАЕВДИН ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ ТИЛДИК КАРАЖАТТАР
(2-макала)**

Макалада поэзия жанрындагы сөздүн синонимдик кудурет-күчү тууралуу сөз болот. Тактап айтканда, Э.Ибраевдин поэзиясындагы турмуштук ар кандай көрүнүштөрдү сүрөттөп берүүдө синонимдердин колдонулушу жана алардын стилдик кызматы иликтөөгө алынат.

In this article part of the poem every words are about synonyms. In Esengul Ibraevs work has description of different view of live such as us using synonyms and analyse of manner appointment.

Кыргыз маданиятына эмгек сиңирген ишмер, акын, сатирик Эсенгул Ибраев адабий чөйрөгө атымышынчы жалдары келип кошулуп, «ар бир үйдүн каалгасын каккылап, адамдарга ыр таратып жүрөмүн» деп өз ырларында таамай белгилеп кеткендей, бүгүнкү күнгө чейин акындын ырларынын поэтикалык дүйнөсү элдин калың катмарына толук түрдө тарай элек десек, жаңылышпайбыз. Анын чыгармачылыгынын эң алгачкы булактары катары төмөнкү факторлорду белгилеп өтсөк болот: биринчиси – табият берген тубаса талант шыгы, экинчиси – ата-энесинен эрте ажырап, балтыр эти ката элек бала кезинен колхоздогу эмгекчилерге азык ташып иштеп, турмуштун оордугун, ачуу-таттуусун, ак-карасын эртелеп көрүп калышы себеп болгон.

Ар бир жазуучу же акын өзүнүн чыгармасын жаратууда, турмуштук көрүнүштөрдү, окуяларды, кубулуштарды сүрөттөп берүүдө ар кандай тилдик кубулуштарды пайдаланат. Көркөм чыгармаларда окурманга таасын сүрөттөп, салыштырып берүүдө тилдик кубулуштардын ичинен синонимдер да өзгөчө орунду ээлейт, анткени алар кептин көркөмдүгүн, экспрессивдүүлүгүн түзүүдөгү тилдик негизги каражаттардын бири болуп саналат. Тилибиз синонимдерге канчалык бай болсо, ал ошончолук ийкемдүү жана көркөм болот. Синонимдердин көркөм чыгармаларда колдонулушу же стилистика-эстетикалык кызматы, тилдик башка кубулуштардай эле табият-маңызына байланыштуу болот.

Демек, биз акындын ырларында синонимдерди колдонуунун себеп-өбөлгөлөрүнө мисалдардын негизинде токтоло кетүүнү туура көрдүк.

Жалпыга белгилүү болгондой, сүйлөшүүдө же жазууда бир сөздү улам-улам ыксыз кайталай берүү стилдик жактан ката болуп калары шексиз, анткени ал кептин көркөмдүк кунарына доо кетирип, окурманды же угарманды тажатат; алардын көңүлүнө толбой калат. Ушундан улам биз башка ык-амалдарды колдонууга өтөбүз:

- а) кайталануучу сөздүн ордуна ат атоочторду колдонуу;
- б) кайталануучу сөздүн ордуна синонимдик түгөйдү колдонуу.

Синоним термини грек тилинен алынып, кыргызча “аты бирдей”, “бирдей наам” деген түшүнүктү тюрндурары белгилүү. Ушундан улам, тыбыштык түзүлүшү жагынан ар башка, бирок маанилери окшош же жакын болгон сөздөр синонимдер деп аталып жүрөт. Синонимдеш сөздөр семантикалык жактан бирдей же жакын болуу менен, бирдей сөз түркүмүнө кирип, сүйлөм тизмегинде бирдей милдет аткарат. Синонимдердин бул өзгөчөлүгү, бирдей сөз түркүмүнө кирип, сүйлөмдө бирдей милдетти аткарышы алардын маанилеринде жакындык бар экендигин айгинелейт. Бирок кандай гана болбосун, эң жакын деген маанилердин аралыгында да нейтралдуулук, кандайдыр бир айырмачылык бар экендиги контекстте билинип турат. Стилдик максатта бирге колдонулган бир нече синонимдер тектеш, маанилеш сөздөрдүн катарын гана пайда кылбастан, ойду таамай жана көркөм берүүгө да шарт түзөт.

Акындын “Эмне чындык” аттуу ырына көз чаптырсак, анда бир эле сөздү бир эле тексттин ичинде кайталай бербөө үчүн автор ага маанилеш сөздөрдү колдонгон:

Дүйнөдө эмне чындык, эмне жалган?

Ай чапчып атырылган азоо жалган.

***

Жашоодо эмне чындык, эмне жалган?

Мээнетсиз жеңил жеткен бакыт жалган.

***

Өмүрдө эмне чындык, эмне жалган?

Жадырап жаздай келген жаштык жалган.

***

Турмушта эмне чындык, эмне жалган?

Күргүштөп өтүп жаткан өмүр жалган.

Бул жерде белгилей кетчү нерсе, ырда синонимдик жуптар эки милдетти аркалагандыгы көрүнүп турат:

1) бир сөздү ыксыз кайталоого жол бербөө;

2) ырдын ыргак-уйкаштыгын сактоо, бул жагынан алганда ыр саптарындагы тыбыштарга, синонимдик түгөйлөрдүн муун өлчөмүнө да көңүл бурулган.

Синонимдер контекстте көркөм ыкма катары стилдик максатта колдонулат. Анын баары эле контексттен сырткары турганда маанилеш боло бербейт. Бирок текстте автордук чеберчиликке жараша көркөмдүктү пайда кылуу үчүн, жагымдуу болуу үчүн колдонулат.

Демек, лексикалык составдын чегинде карала турган семантикалык системадан өзгөчөлөнгөн, белгилүү бир контекстте гана синоним болуп, контексттен тышкары лексика-семантикалык системада мындай касиетке ээ боло албаган сөздөрдүн тобу *контексттик синонимдер* деп аталат. Мисалы, акын “Балама” аттуу ырында ата-эненин баласына болгон сезимдерин ар кандай сөздөр менен ачып берген. Мында синоним сөздөрдү улам-улам кайталай бербестен, ойду тереңдетип, күчөтүп, тексттин эмоционалдык-экспрессивдүүлүгүн, таасирдүүлүгүн арттырган.

“Көлөкө” деп көңүл ачарым,

“Берекем” деп жарпым жазарым.

Бал татыган балдыр тили бар,

Балам бактым, балам базарым.

Көңүл төтө кылган медерим,

Көзүмдөгү эки карегим.

Кантган таттуу, гүлдөн жыты артык,

Кандан чыккан асыл данегим.

Самаганга жетер кулачым,

Сагынганда жыттар кубатым.

Башкаларга эч бир алмашпас,

Бар байлыгым, мүлкүм, мурасым.

Катылган сыр, оюмду ачарым,

Каткырыгым, моюндашарым.

Картайганда арка-бел болор,

Кагылайын орун басарым.

Келтирилген мисалда контексттик синонимдер кеңири пайдаланылып, ырдын философиялуулугун, баланын жашоодогу орун басуучулук маанисин синонимдик катышта берет: көлөкө-береке, бакты, базар, медер, карек, данек, кулач, кубат, байлык, мүлк, мурас, каткырык сөздөрү дайым эле синонимдешпейт. Бирок бул ыр саптарында контексттик синонимди түзүп турат.

Синонимдерди көркөм кепте колдонуунун дагы бир түрү белгилүү бир контекстте синонимдик түгөйлөрдүн бирин гана тандап колдонуу болуп эсептелет. Синонимдик катардын ичинен эмне үчүн бир гана сөздү ылгап алып колдонуу, аны башка түгөйү менен алмаштырууга мүмкүн эместиги, эгер алмаштыра турган болсо, анда ойдун тактык-логикалуулугу менен элестүүлүгүнө залал тиери негизги мааниге ээ.

Эсенгул Ибраевдин «Ойлон кыргыз» аттуу поэмасында жаштардын социалдык-нравалык, идеологиялык татаал маселерге олуттуу көңүл буруусун түздөн-түз талап кылган чакырыкчыл идеялар арбын. Автор оош-кыйыш турмушубуздан орун алган ар кыл жат көрүнүштөрдү акыйкат сынга алуу менен бирге окурманды активдүү турмуштук позиция тутууга үндөйт:

...Төбө чачын жулган кыргыз,
Төрт аяктап турган кыргыз.
Төрөлөрү элин тоноп,
Төбөсүнөн урган кыргыз,
Төрт бөлүнүп турган кыргыз,
Курган кыргыз,
Кырган кыргыз.

Тексттеги *бөлүнүп* сөзү тилибиздеги *ажырап*, *жарылып* деген сөздөр менен синонимдик катарды түзөт да, жалпы жонунан “өз алдынча, өз-өзүнчө болуп калуу” деген маанилерди туюндурат. Бирок бул текстте булардын ичинен *бөлүнүп* сөзү колдонулган, анткени ыр саптарына ыргагы да, уйкаштыгы да дал келип турат. Муну менен катар *ажырап* сөзү лексикалык мааниси боюнча кандайдыр бир чапташып же бириктирилип турган нерсени ажырап деп айтабыз, *жарылып* сөзү бүтүн, тоголок нерсени жарылып деп айтабыз. Ал эми “төрт бөлүнүп турган кыргыз” деген сапта бирдиктүү, бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарып, ынтымакта жашап келе жаткан кыргыз эли бири-биринен бөлүнүп жатат деген түшүнүктү берип жатат. Демек, белгилүү контекстте синонимди кайсы бир түгөйү менен алмаштырууга мүмкүн эместиги дал ушундай жагдай менен түшүндүрүлөт. Синонимдер ар башка сөздөн турган лексикалык бирдик болгону менен, адам акылында маанилик жакындыгы аркылуу таасир эткен көрүнүш, кубулуш болуп саналат.

Жогоруда белгилегендей, синонимдер Эсенгул Ибраевдин ырларында туташ келүү менен, экспрессиянын даражасын күчөтүп, окурмандардын ойлоо, эргүү, таасирленүү жана таанып-билүү баамын арттыргандыгы байкалат. Автордун жеке баамы-туюму көркөм сөздөр аркылуу берилип, окурмандын жан дүйнөсүнө жетет, күчтүү таасир этет. Мына ушундай кырдаалда көркөм сөз каражаты катары сөздүн синонимдик кудурет-күчү акындын ыр саптарынан даана көрүнөт.

Жыйынтыктап айтканда, Эсенгул Ибраевдин поэзиясы көп кырдуулугу, идеялык-мазмундук жактан ар тараптуулугу, поэтикалык-эстетикалык кунарынын жогору экендиги менен мүнөздөлүп, азыркы улуттук поэзиянын алдыңкы сабында турат.

Адабияттар:

1. Абдыкеримова А.Э. Лингвистикалык поэтика. -Каракол, 2008.
2. Азыркы кыргыз адабий тили. -Бишкек, 2010.
3. Ибраев Э. Жан дүйнө жаңырыгы. -Бишкек, 2006.
4. Ибраев Э.. Тандалмалар. -Бишкек, 2008.
5. Ормонбекова А.О. Тилдик кубулуштарды лингвопоэтикалык аспектиде изилдөө. - Бишкек, 2010.